

СИТУАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТІВ (ОБІЗНАНИХ ОСІБ)

ПИЛИПЕНКО Ганна Миколаївна - науковий співробітник центру наукових досліджень економіко-правового факультету Донецького національного університету
УДК 343.98

В научной статье осуществлены анализ и сравнительная характеристика различных определений понятий «специальные знания», «сведущее лицо», содержащиеся в словарях, нормативных актах и юридической литературе; рассматриваются проблемные вопросы регламентации процессуального порядка привлечения эксперта в уголовном производстве; определения и анализа отдельных ситуаций, возникающих в ходе досудебного расследования и требующих привлечения эксперта, когда для выяснения обстоятельств, имеющих значение для уголовного производства, необходимы специальные знания.

Ключові слова: кримінальне провадження; обізнана особа; спеціальні знання; ситуації досудового розслідування; залучення експерта; сторона обвинувачення; сторона захисту.

Вже майже рік як ведуться активні дискусії серед науковців та практиків-юристів, пов'язані з набуттям чинності 20 листопада 2012 року Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК). Новий КПК України майже докорінно змінює систему кримінального судочинства України. Не є виключенням і підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб, як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей застосування у доказуванні інституту судової експертизи.

Метою пропонованої увазі роботи вважаємо проведення аналізу та порівняльної характеристики різноманітних визначень

понять «спеціальні знання», «обізнана особа», що містяться у словниках, нормативних актах та юридичній літературі; дослідження процесуального порядку залучення експерта у кримінальне провадження; визначення й аналіз окремих ситуацій, які виникають під час досудового розслідування та потребують залучення експерта, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що питанням визначення процесуального статусу обізнаних осіб, особливостям та проблемним питанням використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві приділяється значна увага в сучасній юридичній літературі, зокрема у дисертаційних дослідженнях [1; 2; 3; 4; 5]. Предметом дослідження науковців стають також загальні засади залучення експертів у кримінальне провадження, у тому числі й за новим КПК України [6; 7; 8]. Втім, спроби виокремити ситуації, які виникають під час досудового розслідування та потребують залучення експерта, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання, ані в кримінальній процесуальній, ані в криміналістичній літературі не робилися.

Роз'яснення терміна «спеціальні знання» ані в чинному КПК, ані в КПК 1960 р. не відображене і залишається дискусійним се-

ред науковців. Найбільш розповсюдженою є точка зору, за якою під спеціальними знаннями слід розуміти знання, які мають у основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізації.

Так, спеціальні знання в кримінальному судочинстві можна охарактеризувати як знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [9, с. 24].

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві (як і у КПК України 1960 р.) термін «обізнані особи» не використовується. Цей термін набув досить широкого розповсюдження в наукових роботах з кримінального процесу та криміналістики для означення осіб, які володіють спеціальними знаннями і залучаються сторонами обвинувачення чи захисту до участі у кримінальному провадженні.

У словниках термін «обізнаний» визначається як той, який знається на чому-небудь, добре ознайомлений з чимось [10, с. 637].

Р. С. Белкін і В. Ю. Шепітько під терміном «обізнані особи» розуміють осіб, які володіють спеціальними знаннями в певній галузі науки, техніки чи ремесла, та можуть виконувати в судочинстві функції спеціаліста чи експерта [11, с. 195; 12, с. 142].

На думку А. Ф. Волобуєва, «фахівцем» є будь-яка обізнана особа, котра володіє спеціальними знаннями в певній галузі і може бути залучена до участі в розкритті та розслідуванні злочинів [13, с. 250].

З точки зору Демидової Є. Є., обізнана особа – це особа, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не заінтересована у результатах вирішення справи (кримінального провадження) та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою надання допомоги у встановленні істини та вирішенні справи (кримінального проваджен-

ня) шляхом застосування спеціальних знань [5, с. 17].

О. О. Бондаренко зазначає, що обізнані особи – це будь-які не заінтересовані у вирішенні справи компетентні особи, котрі володіють спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла і досвідом їх використання та залучені слідчим, прокурором, судом (суддею) до участі в кримінальній справі з метою сприяння їм у вирішенні питань, що вимагають застосування спеціальних знань і практичних навичок [1, с. 31-32].

Не вдаючись до дискусій щодо поняття та видів обізнаної особи, зазначимо, що, безперечно, судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою застосування спеціальних знань у судочинстві і, безсумнівно, найбільш розробленим у літературі з процесуальних і криміналістичних позицій видом діяльності обізнаних осіб.

Стаття 242 КПК України визначає загальні підстави проведення експертизи. Так, експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Спробуємо виокремити, класифікувати та проаналізувати ситуації, які виникають під час досудового розслідування та вимагають чи потребують залучення експерта у кримінальне провадження.

1. Чинний КПК України значно розширив можливості сторони захисту щодо використання спеціальних знань обізнаних осіб. Якщо КПК 1960 р. визначав право захисника одержувати лише письмові висновки спеціалістів з питань, що вимагають спеціальних знань, а також заявляти клопотання щодо проведення судових експертиз й залучення до участі у справі спеціаліста, то чинний КПК надав право залучити судового експерта та надати його висновок суду кожній стороні кримінального провадження, тобто і стороні обвинувачення, і стороні захисту (статті 101, 243). Таким чином, в залежності від «ініціатора» залучення експерта у кримінальне провадження, можна

виділити такі ситуації на досудовому розслідуванні:

а) залучення експерта стороною обвинувачення (сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого);

б) залучення експерта стороною захисту.

Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. У разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання та копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте:

а) сторона обвинувачення не залучила його або

б) на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або

в) існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин (ст.ст. 243, 244 КПК України).

У науковій юридичній літературі загалом така новела законодавства була визнана

вагомим кроком щодо закріплення принципу змагальності й рівності сторін. Втім, не можемо не сказати й про негативний бік названої норми КПК. Так, КПК не визначає форму реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи. Адже у якомусь документі необхідно зазначити інформацію про особу, яка залучається у якості експерта, питання, що ставляться експерту, перелік матеріалів (зразків, документів), що надаються для дослідження, попередження про кримінальну відповідальність експерта тощо.

З цього приводу існує думка, що у випадку звернення сторони захисту про залучення експерта державної спеціалізованої експертної установи, керівник установи, упевнившись у тому, що до нього звертається саме сторона захисту за конкретним кримінальним провадженням (надано копії постанови про допуск захисника (залучення адвоката) до участі у конкретному кримінальному провадженні, копію договору про надання правової допомоги адвоката (захисника) обвинуваченому (підозрюваному) у конкретному кримінальному провадженні тощо) має організувати проведення судової експертизи. А експерт, якому доручено проведення експертизи за зверненням сторони захисту, зазначає про попередження його про кримінальну відповідальність у своєму висновку (оскільки таке «попередження» він отримує під час присвоєння йому кваліфікації судового експерта) [7, с. 56].

Крім того, на підставі аналізу ст.ст. 243, 244 чинного КПК виникає думка, що результати експертизи можуть бути приховані стороною захисту, якщо вони їй не влаштовують. Це не відповідає об'єктивному характеру істини в змагальному судочинстві. Якщо висновки експертизи не увійшли до масиву доказової інформації, спільної для всіх суб'єктів кримінального процесу, то це звужує обсяг об'єктивних підстав для прийняття судом вірного рішення [14, с. 145]. А тому у КПК України необхідно передбачити інформування стороною захисту, зокрема, «протилежну» сторону провадження щодо

залучення нею експерта та відносно змісту завдання для вирішення експертизою.

2. Залежно від «обов'язковості» залучення експерта у кримінальне провадження, можна виділити такі ситуації на досудовому розслідуванні:

а) коли залучення експерта є виключно ініціативою сторони кримінального провадження (певний вибір сторони кримінального провадження як прояв принципу диспозитивності);

б) коли залучення експерта прямо передбачено законом (обов'язкове залучення експерта).

Так, у ч. 2 ст. 242 КПК України зазначається, що слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

Тобто законодавець фактично продулював норму КПК 1960 р., у якій були визначені випадки обов'язкового призначення експертизи (ст. 76). Категоричність КПК 1960 р. та чинного КПК України щодо цього питання приводить до того, що під час призначення експертиз виникають певні проблеми. Так, у певних випадках необхідно встановити здатність (нездатність) особи через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати свідчення про них, для чого призначаються судово-психіатрична чи судово-медична експертизи. Окрім зазначених у ст. 242 КПК України випадків, практика визнає за необхідне проведення експертиз також для: встановлення факту підробки грошових знаків; встановлення факту статевого контакту у справах про зґвалтування; встановлення факту народження дитини

живою чи мертвою; з'ясування питання про те, чи є зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами предмети, які винний викрав, незаконно носив, зберігав, виготовив або збув тощо.

Також категоричність цих статей КПК України можна вважати не зовсім доречною, тому що у деяких випадках зазначені у законі експертизи є нездійсненними. Наприклад, до тяжких тілесних ушкоджень належить незгладне спотворення (непоправне знівечення) обличчя. До компетенції судово-медичного експерта належить лише встановлення факту непоправності ушкодження, а питання щодо його спотворення, знівечення належить до правових питань, які є компетенцією слідчого і суду.

Аналізуючи обов'язкове призначення експертизи в контексті реформування кримінального процесуального законодавства, В. В. Курдюков акцентує увагу на обмеженості переліку випадків обов'язкового звернення до експерта для проведення експертизи. Науковець зазначає, що при написанні ст. 242 КПК України було знехтувано «критерій призначення експертизи». Стаття містить тільки емпіричний перелік таких випадків. Законодавець зарахував до них лише ті, що перешкоджають здійсненню кримінального провадження і вимагають визначення особливостей життєдіяльності людини та станів людського організму, для чого буде потрібно залучити спеціалістів у галузі медицини або психіатрії. В. В. Курдюков пропонує, по-перше, виділити єдиний критерій обов'язкового звернення до експерта для проведення експертизи – життєдіяльність людини, тобто експертиза повинна проводитись у кримінальному провадженні обов'язково, оскільки при цьому фігурує людина з її правами та свободами; по-друге, доповнити перелік випадків обов'язкового звернення до експерта для проведення експертизи положенням щодо судово-психологічної експертизи для повного та всебічного дослідження людини; по-третє, розширити коло осіб, щодо яких є обов'язковим звернення до експерта для проведення судово-психологічної експертизи – свідка та потерпілого [15, с. 16, 18].

3. Ситуації під час досудового розслідування, коли виникає необхідність у залученні експерта (-ів) для проведення додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи.

На відміну від КПК 1960 р., у чинному КПК України немає визначень названих видів експертиз. У зв'язку з цим у наукових колах відбуваються дискусії: чи є такі види експертиз у кримінальному провадженні взагалі? На нашу думку, такі експертизи збереглися у кримінальному провадженні. Так, ч. 2 ст. 332 КПК України передбачає, що суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності. Тобто за своїм змістом ця норма надає можливість суду призначити повторну експертизу. Разом з тим ст. 4 ЗУ «Про судову експертизу» встановлює, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту, експертам.

Крім того, окремими нормами КПК України передбачена можливість залучення не тільки одного, а й декількох експертів для проведення експертизи (що можна трактувати, як призначення комісійної експертизи). Однак неврегульованість у новому КПК України залучення експертів для проведення вироблених багаторічною практикою зазначених процесуальних видів експертиз буде і в подальшому «провокувати» жваві дискусії у наукових та практичних колах.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що нами наведена лише частина проблемних питань, які можуть виникати у ситуаціях досудового розслідування, коли виникає необхідність у залученні експертів. Значний інтерес для кримінальної процесуальної науки має новела КПК України про таку ситуацію досудового розслідування, коли стороною захисту самостійно залучає експертів на договірних умовах для проведення експертизи, що ми будемо досліджувати у наших

подальших наукових роботах.

Література

1. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бондаренко Олександр Олександрович. – Харків, 2004. – 260 с.

2. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Ревака. – Харків, 2006. – 21 с.

3. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. В. Семенов. – К., 2006. – 20 с.

4. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві [Текст] : монографія / Б. В. Романюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 202 с.

5. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Демидова Євгенія Євгенівна. – Харків, 2013. – 269 с.

6. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового Кримінального процесуального кодексу України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Випуск 11. – С. 190-200.

7. Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблемні питання застосування нового Кримінального процесуального кодексу України під час призначення та проведення судової експертизи / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика и судебная экспертиза: Міжвідомчий наук.-методич. збірник. – 2013. – Вип. 58. – Ч. 2. – С. 54-59.

8. Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України та допит експерта в суді / В. О. Попелюшко // Криміналістика и судебная экспертиза: Міжвідомчий наук.-методич. збірник. – 2013. – Вип. 58. – Ч. 2. – С. 68-74.

9. Гончаренко В. Г. Спеціальні зна-

АНОТАЦІЯ

У науковій статті проведено аналіз та порівняльна характеристика різноманітних визначень понять «спеціальні знання», «обізнана особа», що містяться у словниках, нормативних актах та юридичній літературі; розглядаються проблемні питання регламентації процесуального порядку залучення експерта у кримінальне провадження; визначення й аналізу окремих ситуацій, які виникають під час досудового розслідування та потребують залучення експерта, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

SUMMARY

The scientific article presents the analysis and comparative characteristics of different definitions of "specialized knowledge", "knowledgeable person" contained in the dictionaries, regulations and legal literature; discusses the problematic issues about procedural regulations of experts in criminal proceedings; the definition and analysis of specific situations arising during the preliminary investigation and requiring an expert to determine if the circumstances relevant to the criminal proceedings need special knowledge.

ння: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України, 2007. – Число 2 (9). – С. 22-34.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.–Ірпінь : ВТФ «Перун». – 2002. – 1440 с.

11. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин.– [2-е изд. доп]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

12. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. - В.Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

13. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв – Харків : Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – 336 с.

14. Моїсєєв О. М. Прагматична модель взаємодії сторін у змагальному процесі / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецького університету. – 2012. – № 2 (28). – С. 141-146.

15. Курдюков В. В. Деякі питання обов'язкового проведення експертизи в контексті реформування кримінального судочинства України / В. В. Курдюков // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 15-18.